

Főúri végtisztesség a 18. századi Erdélyben

<https://erdelyikronika.net/2018/02/17/fouri-vegtisztesseseg-a-18-szazadban/>

Szerző: Bartha Zoltán

A kora-újkori Erdélyben, felekezettől függetlenül, a temetési szertartások igen fontos társadalmi eseménynek számítottak. Miközben a gyakori csecsemőhalálozás miatt a keresztelőt gyorsan, szűk családi körben ülték meg, a házasságnak valamint a temetésnek már komoly reprezentációs szerepe volt. A temetések lebonyolítására valóságos „forgatókönyvek” készültek, melyek pontosan előírták a szertartás teljes menetét. A temetési pompa mintegy tükrözte volt a földi életnek és az elhunyt társadalmi helyzetére világított rá, jelképezte az egyén pozícióját a kisebb közösségekben belül. Elméletileg a hátramaradottak beérték volna kevesebbel is, de az elhunyt főúri rangja, hivatala, származása megkövetelte a ceremónia teljességét, a meghívottak nagy számát és a közjogi méltóságok szabályozott, meghatározott helyét-jelenlétét a temetésen.^[1]

A temetések a társadalmi-társasági életben eseményszámba mentek, az összejövétel alkalom volt a találkozásra, a hírcserére, a politikai, gazdasági természetű megbeszélésekre. A szimbolikus cselekvések megadták a végtisztesség látványát, fényét és emelkedettségét. A temetési ceremóniát egy világi ember, a főúri családhoz közelálló férfirokon rendezte meg, amelyben az utolsó mozzanatokban megjelenik az egyházi segédlet is. A temetési gazdát a tapasztalata és a hagyományok ismerete alapján választották ki. A 17-18. században több nappal a szertartás előtt már megérkezett a gyászoló házhoz. A valláshoz kötött specifikus ceremóniákon kívül nem volt lényeges különbség a protestáns és katolikus főúri temetések között.^[2]

Az erdélyi Habsburg-korszak egyik kiemelkedő személyisége, Haller János gubernátor^[3] 1755. május 1-én veti papírra a temetésével kapcsolatos utasításait. Ekkor már 63 éves és erősen beteg. A több példányban is fennmaradt temetési útmutató^[4] pontos képet ad a barokk kor gondolkodásvilágáról és az akkori emberek halállal kapcsolatos felfogásáról. Haller János Erdély gubernátora volt, a tisztséget 1734. december 2-án kapta meg és 1755-ben bekövetkezett haláláig viselte. A Haller család a 16-17. században Erdély vezető főúri dinasztiái közé tartozott. Haller János^[5] az impériumváltás idején jelentős szerepet játszott; az ő nevéhez fűződik az 1686-i Haller-diploma, ő 1691 után Erdély első kincstartója s ezzel a legmagasabb kormányzati főtisztséget viselő katolikus főúr. Fia, Haller István^[6] guberniumi tanácsos, az országgyűlés és a királyi tábla elnöke, majd a Deputatio vezetője. Az ő fia a majdani gubernátor.

Bornemissza már pályája kezdetén gesztusokat tett feléje. Előbb a szó szoros értelmében átadta neki Csík-, Gyergyó-, kászonszéki főkirálybíróságát, majd ő segíti guberniumi tanácsossághoz (1730-ban az országgyűlés a harmadik helyen javasolja a Haller György halálával megüresedő tanácsosi helyre Pettki Dávid és Thoroczkai János mögött, ennek ellenére az Udvari Tanács őt javasolja az uralkodónak a tisztség betöltésére). Haller kormányzatának talán legkényesebb mozzanata az állítólagos Rákóczi József-párti erdélyi református vezető személyiségek (a püspök és több tekintélyes világi személy) 1738. márciusi letartóztatása volt. E mozzanatot leszámítva kormányzása csendes körülmények között zajlott, ám a háttérben egy lassú katolikus térnyerés figyelhető meg. A katolikus egyház és az uralkodó iránti elkötelezettség teljesen átítatta Haller gondolkodását, minden cselekedete ezt igazolja. A vallása iránti rajongás olvasható ki temetési intézkedéseiből is.

A kor szokása volt, hogy a 35. évét betöltött, közjogi méltóságot viselő férfiúnak gondolnia kellett a testamentumra, esetleg a temetéssel kapcsolatos költségekre is. Az erdélyi temetési modell a fejedelmi végpompát igyekezett követni – természetesen szerényebb külsőségek és körülmények között – a fejedelmi korszak után is jó darabig.^[7] A különféle visszaemlékezéseket olvasva kimondhatjuk, hogy lényeges különbség nemigen volt a temetések menete között. Ugyanazokat a kötelező állomásokat, a végtisztesség el nem mellőzhető mozzanatait kell végigjárnia a szertartásoknak.

Mai szemmel nézve viszonylag nagy az időbeli távolság az elhalálozás és a koporsóbatétel, illetve a sírbabocsájtás időpontja között. Ifjú Kemény János esetében negyvenöt nap telik el e két mozzanat között, Bethlen Sámuel 1708. február 7-én halt meg, temetésére pedig azon év húsvétján, április 15-én, vagyis hatvannyolc nap után kerül sor. Így ilyen megközelítésben Haller János mindössze 1 napos gyásza (meghal október 18-án és 19-én már el is temetik) szinte kivételnek számíthatott. Ez talán azzal magyarázható, hogy mikor meghalt, Szébenben tartózkodott az egész Gubernium, így nem kellett megvárni, amíg a meghívottak beérkeznek a temetésre. De ő maga is utasítja utódait, hogy gyásza, ha lehet, ne tartson 24 óránál tovább. „A nyujtopadnak elkészítésére oly formán legyen a mint maradékimnak tettzése tartja: és arra a szerint kitétetvén a test a mennyiben lehet 24 óránál tovább ott s a föld színén ne tartassák - az alatt pedig a test felett a mennyire az idő engedi annak rendi szerint reggeltől fogva délig szolgáltatassanak szent misék, a mellyek alatt énekeltezzék az halottak officiumát, az pedig gyakoroltassék estig.” Ennek a mai szemmel rendkívül hosszú időszaknak az a magyarázata, hogy a gyásznép összegyűjtése számos nehézségbe ütközhetett az útviszonyok, a nagy távolságok, a mezőgazdasági munkálatok és az időjárás viszonyosságok miatt. A temetési meghívókat ki kellett küldeni, azokra a meghívottak választ írtak. A gyászos eseményt a legfontosabb meghívottak érkezéséhez igyekeztek igazítani, hiszen a temetés látvány, fontos találkozási esemény, úri seregszemle, esemény volt.

A halál beállta után a holttestet megmosták és felöltöztették, majd koporsóba helyezték. Ezzel kapcsolatban Haller János így intézkedik: „Minek utánna Istennek szent tetczése szerint szegény bűnös Lelkemet ő Szent Felsege magához (a mint tellyes reménységem vagyon) fogja venni, kérem az akkor jelyen Lévoiket, hogy hitván dögtestemmel (a mint sokan szokták) feresztéssel ne mocskolodjanak, hanem ábrázatját s kezeit meg mosogatván, tegyenek tiszta inget s lábravalot reá, ugy a nyakára a szokott tiszta nyakravalot: ekkor pedig távoztassék hogy szükségtelen ember a annyival inkább asszony ember éppen jelen ne légyen. Fel öltöztetésre valo köntös jelen légyen: legyen gondja az öltöztetésre az akkori káplánnak, és noha szerzetes modon akarom is az öltöztetést, de mindazon által hajadon fővel disztelen lévén hagyni a testet, egyik alkalmas Paroka tétessék fejemben, az Scapularét pedig ne köntös alá, hanem kívül a nyakába rendesen helyeztessék.”

Itt is a barokk pompa és misztikum keveredésének vagyunk a tanúi: ugyan szerényen, szerzetesi öltözetben akarja, hogy eltemessék, a főúri pompa és a rang megköveteli, hogy öltözete mégis különleges legyen. Ha a koporsóbatétel, valamint a temetés között több nap volt, a holttestet egy hívősebb helységben, pincében vagy az altemplomban helyezték el. „Estvének idején szép csendességben minden nevezetes Pompa nélkül (egyben hivatván mind az által maradékim s a hivek közül pedig azokat a kiket akarnak) Koldusok által vitessék a test a Tiszt. Seraphicus Sz. Ferencz szerzetesek Templomáig, ott felvévén a jelenlévő Guberniális Tanácsbeli méltóságos személyek, kedves Fiammal együtt nem fogják sajnálni a Templomba bevinni, mások segítségével által is a Teatrumra feltévén, megemlékezvén ugyan csak kedves Tanácstársaim néhai méltatlan Praesessekről.”

A kimondott temetési szertartás egész napos látványosság volt. A gyászolók már egy-két nappal hamarabb megérkeztek, a férfiak vadásztak vagy kártyáztak, az asszonyok varrtak. Az összejövetelek jó alkalmat szolgáltak a legújabb hírek kicserélésére, a politikai és társadalmi események megvitatására. Maga a temetés egy valóságos színjáték volt, melyben mindenkinek jól megszabott helye és szerepe volt. A reprezentációt szolgálták a vármegyei zászlók, a gyászszekerek, a páncélos lovasok, a chárták és címerek, a feketével bevont termek, a castrum doloris, a ravatal ünnepélyessége, amit a keleti szónyegek, kárpitok is emeltek, a diákok zsoltáréneklései, akiket a közeli kollégiumból hívtak meg, a család papjának és neves egyházi személyeknek a jelenléte a temetésen. Ilyenkor a lelkész hosszabb tudós beszédet készített, felolvasta a család genealógiáját, a prédikáció magyarul és latinul folyt, a Habsburg-korban azért is, hogy a temetésen részt vevő idegen előkelőségek is értsenek valamit a halott érdemei felől.

A beszédek és szertartás kezdetén, végén harangoztak, a közeli nőrokonok keservesen siratták az elhunytat. Az előkelőségeket és a kesergő családot szolgál hada kísérte. Haller János erről csak igen szűkszavúan intézkedik, ez is jelzi, hogy a szertartás lebonyolítása különösebb

intézkedéseket nem igényelt, mindenki tudta a dolgát. „Másnap rendes s alkalmas orára egybe hivatattván a Templomba a hivek szolgáltatassék solemnite Reqvium az alatt kis misék mentől több lehet. Azoknak vége lévén: nem fogják sajnállani a Tiszt. Sz. Ferencz szerzetbeli szerzetesek is a Feretrumrol levévén a testet, azt magok a Kriptába be vinni, meg emlékezővén azok is méltatlan és haszontalan hajdani Fő Syndicusokrol.”

Nagy katonai halottak temetésén gyászba öltözött lovag vagy gyalogos katona jelent meg, fekete vasba öltöztetett lovas kísérte a koporsót. Az ország vörös zászlóját, a vezéri botot, a halott arany sarkantyúját, a pалlost és a strucctollas sisakot, fegyvereit, a fekete bársonyba vagy tafotába öltöztetett lovát sem felejtették ki. A trombita és dobok által szolgáltatott zene sem hiányozhatott. A gyász színe a fekete volt, ezzel vontak be mindent a gyászolók ruhájától kezdve a koporsó lepléig. Az ünnep pompáját fehér, sárga és zöld szövetekkel is emelték. A koporsót a jelentősebb férfi meghívottak vitték, volt, amikor több tízen is. Ezzel magát a halottat tisztelték meg. A gyászoló özvegyet és az árvákat gyöngéden felkarolták, előkelők kísérték őket, jól meghatározott beosztás szerint. Gyászba öltöztetett koldusok is részt vettek a menetben, jelenlétükkel jelezték, hogy az elhunytban a szegények nagy támaszát és jótévőjét veszítették el. „Ezen alkalmatossággal a szegényeknek mind kün mint pedig Ispotáll yokban lévőknék osztassék rendes alamisna, kedves maradékim indulattyuk s kegyes tettésök szerint.”

Végül a halotti tor pecsételte meg a szertartást.^[9] Komoly gondot jelentett a gyásznép elszállásolása, a kastély vagy az udvarház ugyanis elégtelennek bizonyult ekkora tömeg befogadására. Ezért a vendégek a faluban vagy valamelyik közeli városban kaptak elszállásolást. A temetésre érkezett meghívottak lovainak zabot, szénát kellett adni, ugyanis a legtöbb vendég saját hintóján érkezett. Wesselényi naplójából tudjuk, hogy amíg a gyászszertartás lezajlott, az urak vadászattal ütötték agyon a közbeeső napokat.

Fontos szerepe volt a gazdának, aki kiosztotta a feladatokat a kisebb gazdáknak, akik a vendégfogadással, a gyászolók kísérésével vagy a vendéglátással foglalkoztak. A ravatal általában egy tágas helyre, az udvarház vagy a kastély külső udvarára lett felállítva. A gyászoló család és a meghívottak jól meghatározott sorrend szerint ültek a szertartás alatt, vagy követték a koporsót a végső nyughely felé. A sírbolt lezárása előtt oszlott el a gyásznép, akit a torra kellett marasztalni és megköszönni, hogy jelenlétükkel megtisztelték a családot. Minél több és rangosabb nép vett részt a temetésen, annál nagyobb volt a ház társadalmi megbecsülése és előkelősége. A vendégsereg jóllakatását a prebendaosztók végezték, akiknél az urak szolgálai cédulával jelentkeztek, amire fel volt írva, hogy kinek mennyi járt a torban az ételből és italból, amit aztán gazdáiknak felszolgáltak.^[10]

Főleg katolikus körökben a temetés után igyekeztek megkönnyíteni az elhunyt lelki üdvét. Ezt már a végrendelekben is megemlítik, de az utódok kötelessége is az volt, hogy az elhunyt lelkét úgymond „besegítsék” a mennyországba. „Nem különben nem kötelezem kedves édes

maradékimat arra, hogy szegény bűnös Lelkem enyhítésére mennyi számú sz. miséket szolgáltatassanak, hanem cselekedjék azt a mi keresztény lelkeket illeti és a mennyire szegény bűnös Lelkemen való szánakodások vezetli s indittyta a keresztény sziveket.”

Jegyzetek

[1] Sebestyén Mihály: *Ifjabb Kemény János temetése 1701-ben*. In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kvár. 1999. 499.

[2] Uo. 505.

[3] Haller János (katolikus, sz. 1692., mh. 1755. október 18., tem. Okt. 19. Szebenben, a ferences rendi templomban) Haller István és Torma Borbála fia. Csík-Gyergyó-Kászonszék főkirálybírója (1725-től), erdélyi gubernátor (1734. dec. 2-től). 1. felesége: Barkóczi Júlia, 2. felesége Apor Zsuzsa (esk. 1716). f. Felesége: Daniel Zsófia. Gyerekei: Haller Anna, Haller Zsuzsa, Haller Karolina (f. Gyulai Ferenc), Haller Mária-Magdolna, Borbála és Cecília (meghalnak még gyermekként).

[4] Mike Sándor gyűjteménye, 248 sz. fondjegyzék, 2654 sz. a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében. Bánffy család levéltára, 320 sz. fondjegyzék, 1774 sz. Haller János végrendelete temetésével kapcsolatban, 1755. a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegében. Ez a változat egy latin nyelvű bevezetőt is tartalmaz. A magyar nyelvű szöveg néhány szóban eltér a Mike Sándor gyűjteményében levőtől. Kornis család levéltára, 378 sz. fondjegyzék, 106 sz. Idegen végrendeletek, Fasc. XLIII B, 1582-1811. a Román Állami levéltár kolozsvári részlegében.

[5] Haller János (katolikus, sz. 1628., mh. 1697. febr. 28.) Torda vármegyei főispán, kincstárnok (1691-1696, lemond), Guberniumi tanácsos. Felesége: Kornis Kata. Gyerekei: Haller István, Haller Imre és Dávid (mh. gyerekként), Haller József (mh. 1691. Havasalföldön),

Haller Zsuzsa, Ráhel és Sára (mh. gyermekként), Haller Éva (apáca Pozsonyban), Haller Krisztina (mh. 1685. dec. 14. férje: Petki Dávid, mh. 1686. jan. 6.)

[6] Haller István (katolikus, sz. mh. 1710. máj. 2.) Haller János és Kornis Kata fia. Báró (1692), gróf (1699). Guberniumi tanácsos (1692-től), kincstartó (1695-ig), Rendek elnöke, BelsőSzolnok vármegyei főispán, Torda vármegyei főispán (1698), Guberniumi tanácsos (1692-től), Guberniumi elnök (1709-től). 1. felesége: Kemény Mária, 2. felesége Bulcsesti Sára, 3. felesége: Torma Borbála, 4. felesége: Nagy Borbála. Gyerekei: Haller Ráhel (apáca Pozsonyban), Haller Borbála, Haller Kata, Haller Gábor, Haller Ábrahám (mh. gyerekként), Haller János, Haller László.

[7] Ilyen fejedelmi és főúri temetésekről olvashatunk: Czegei Wass György naplói. In: Monumenta Hungarica II. Scriprores XXXV. Közli Nagy Gyula. Bp. 1896; Wesselényi István: *Sanyarú világ, 1703-1708*. Buk. 1985; Horni Ildikó: *Temetési rendtartások a 16-17. századból*. In: Horn Ildikó: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történetéhez*. 2005; vagy Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok, 1718-1784*. Buk. 1970.

[8] Sebestyén Mihály: *i. m.* 506.

[9] Sebestyén Mihály: *i. m.* 507.

[10] Sebestyén Mihály: *i. m.* 508.